

ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№3/2026

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2026

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 25.09.2026 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курысжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 25.09.2026 г. Формат 60*84 1\8. Бум. типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhn L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 25.09.2026 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ / LINGUISTICS		
БАҚЫТЗХАНОВА А.К.	The problem of Professional Language in Scientific Publications of the International Database Scopus	7
ЕРСҰЛТАНОВА Қ.Ж.	Қазақ тілінің цифрлық медиакеңістіктегі тіл тазалығы	23
ИМАНБЕРДІ С.Қ. ӘБДУӘЛИҰЛЫ Б.	Қазақ кісі есімдері: отбасы және демография	32
КЕСІКБАЕВА Ә. ЕСЕНОВА Қ.Ө. ИСМАИЛОВА Ф.К.	Қазақ очерктерінің типтік түрлері және жолсапар очерктерінің прагматикасы	42
МУСАЕВ Ә.С. АМАНГЕЛЬДИН Е.А. АЛКЕБАЕВА Д.А.	Адам мен жасанды интеллект коммуникациясы: тілдік имитация және иллюзия	54
НУРБАЕВА А.М. БАЙСЫДЫК И.Б. АҚЫБАЕВА Н.Н.	Генеративный искусственный интеллект в рекламном дискурсе: языковые сдвиги и трансформация голоса бренда	65
NURDAULET P. BIRAY N. MAULET A.	Theoretical Foundations of the Linguoculturological Study of Kui-anyz texts: Language and Culture, Linguocultural Unit, Concept, Symbol, and Cultural Code	78
ОРАЗБАЕВА Ф.Ш. РЫСҚҰЛОВА А.Д. ПЕРТАЕВА Ә.К.	Қазақ, орыс және ағылшын дискурсындағы генеративті семантика: салыстырмалы-типологиялық талдау	89
РАҚЫМҒАЛИЕВА А.О. ИСАКОВА С.С. МУХАМЕДЖАНОВА Г.Т.	Қазақ тіл білімінде когнитивтік терминтаңымның қалыптасуы мен дамуы	102
SAURBAYEV R.ZH. PASHAN D.M.	The Manifestation of Emotive and Evaluative Dimensions in Lexical Usage within the Context of Communication	111
СНАБЕКОВА М.М. НУРТАЕВА А.Б.	Қазақ және ағылшын тіліндегі жеке жұлдыздардың халықтық космонимдік атаулары жайында	124
ТҰЯҚБАЙ Т. ТҰЯҚБАЕВА Р. ТОЙБЕКОВА С.	Абай шығармаларындағы «е» көмекші етістігінің эволюциясы	133
ӘДЕБИЕТТАНУ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ / LITERATURE STUDIES		
АЙМҰХАМБЕТ Ж.Ә. НУРДАУЛЕТОВА Б.И. БЕКЕЕВА Н.Ж.	Алтай оронимі мен Ертіс гидронимі: фольклорлық нұсқалар және этимологиялық талдау	146
АЛМАСХАНҚЫЗЫ А. СЕЙІТОВА Б.Б. МЕЛЬНИК С.	Асқар Алтай прозасындағы интермәтін және ұлттық семиосфера	158

ҚОРҒАНБЕКОВ Б.С. ДАУЛЕТ Л.	Мырзашөл өңірі қазақтарының фольклоры: жанрлық жүйесі мен мәдени-танымдық ерекшелігі	173
KARBOZOV E.K. NOGAIBEK KYZY L.	Semiotic and Symbolic Significance of Sacred Notions in Wedding Ritual Folklore	184
ДИЛЬДЕБАЕВА Ж.Ш. АХМЕТ К.С.	Әдебиеттегі кроссвер жанры және қазіргі қазақ прозасы	196
ЖОРАШОВА А.М. АЙТУГАНОВА С.Ш. ТАМАБАЕВА Қ.Ө.	Қазіргі қазақ прозасындағы метанарратив: Айгүл Кемелбаева шығармаларының құрылымдық ерекшеліктері	207
ЖУМАГЕЛДИН Ж.Ш. ЖАРЫЛҒАПОВ Ж.Ж. КЕНЖЕГАЛИЕВ С.А.	Қазақ анималистік прозасындағы баяндау формаларының құрылымы	218
ИСИНА Н.У. НУРМАНОВА Ж.К. ЖАПАНОВА М.Е.	Авторская стратегия в малой прозе Умит Тажкен	227
МИРАЗОВА М.Н. БОЛТАНОВА Ж.	Қазылық тауының көркем санадағы пішіні	243
ОРАЗХАН Н.Н. ДАРИБАЕВ С.Д. МАХАНБЕТҚЫЗЫ А.	*Қорқыт ата бейнесін медиакеңістікте жандандыру мәселесі	252
САДЫҚ А.С.	Қазақ ғашықтық ән өлеңдерінің поэтикалық типологиясы	262
САПАШ Ш.Б. ТАХАН С.Ш.	Методологические подходы к изучению казахской драматургии в отечественном литературоведении 1960–1980-х годов	273
СИРЯЧЕНКО В.В. БАЗЫЛОВА Б.К. СЕКЕЙ Ж.	Возможности и вызовы интеграции искусственного интеллекта и визуализации данных в изучение эволюции казахской литературы	284
ТОҚТАРБАЙ Е. Н. ӘУБӘКІРОВА Қ.А. ТОҚСАМБАЕВА А.О.	Шәкәрім поэзиясындағы «оян» мотиві	294
UTESHOVA A.A. MATBEK N.K.	Mystical Chronotope and Mythical Symbolism in Contemporary Kazakh Youth Prose	305
ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ / МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ / METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE		
АСҚАРОВА Г.С. КАРИБЕКОВА А.Ж. АЙТОВА Ж.Ж.	Цифрлық гуманитаристика аясында ежелгі дәуір әдебиетін оқытудың жаңа парадигмасы	315
САТКЕНОВА Ш. ТЛЕУБАЕВ С. Б.	Мультимедиялық құралдар арқылы қазіргі қазақ әңгімелерін оқытудың ерекшелігі	328

Т. ТҰЯҚБАЙ¹ *Р. ТҰЯҚБАЕВА² С. ТОЙБЕКОВА³

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан¹
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан^{2,3}
(e-mail: ttuyakbay@gmail.com¹, rahmanberdina@mail.ru², toibiekova68@mail.ru³)

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «Е» КӨМЕКШІ ЕТІСТІГІНІҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Аңдатпа. Адамзаттың Абайы атанған ақын шығармашылығын зерттеу әрқашан да өзекті. Мақалада Абайдың сөз өрнегіндегі «е» көмекші етістігінің қолданылу өрісі салыстырмалы түрде алғаш рет арнайы қарастырылып отыр. Қазақ тілінде қимыл-қозғалысты, іс-әрекетті білдіретін сөздер негізгі етістіктер және көмекші етістіктер деп екі топқа бөлінгенімен, олар біртұтас күрделі етістіктер категориясы ретінде зерделеніп, негізінен баяндауыштық қызметте жұмсалады деп тұжырымдалатын. Сондай-ақ, олар мағыналық-семантикалық тұрғыда етістіктің шақ, рай, жақ категорияларын да білдіруімен шектелетін. Алайда, Абай тілінің прагматикалық ерекшеліктері «е» көмекші етістігінің қызметі дәстүрлі грамматикалық түсініктермен шектелмейтінін, оның қолданылу өрісінің бұрынғыдан әлдеқайда кеңейе түскенін айғақтайды. Мақалада хакімнің бір ғана «е» көмекші етістігін отызға жуық тұлғада мыңнан астам рет қолданғанын ескерсек, ондағы айтылатын ой-пікір мен тұжырымдарды нақты дәлел-дәйектермен тиянақтауға мол мысал келтіруге болады. Бұл деректер аталған тұлғаның функционалдық әлеуетінің жоғары екенін және оның мәтін түзуші, мағына ұйымдастырушы қызметтерінің жан-жақты екенін көрсетеді.

Мақалада Абай антропологиясы бағытын бірнеше пәнаралық іргелі ғылым салаларымен ұштастыра отырып, кешенді компоротивизм тұрғысынан «е» көмекші етістігінің жалқылық (авторлық-стильдік, жеке-даралық) және жалпылық сипаттарын өзара салыстыра келе, оның даму эволюциясын ашып көрсету көзделді. Сол мақсатқа сәйкес талдау нысаны ретінде алынған бірнеше өлең мәтіні әр кезеңдегі басқа шығармалармен салыстырыла қарастырылып, мәтін құрылымындағы ақынның сөз қолданысы, өлең мазмұнындағы ұғымдардың мән-мағынасы талқыланып, айқындалады.

Мақалада түрколог, зерттеуші-ғалымдардың тұжырымдары басшылыққа алынды. Ақын өлеңдеріндегі тілдік тұлғалардың қолданысын зерттеу оның өзіндік болмысын, сөз өрнегін айқындауға негізделетін талдау мен тұжырымдарға жол ашатыны белгілі.

Түйін сөздер: Абай, антропология, әдебиеттану, компоротивистика, көмекші етістік, мәтінтану лингвистикасы, тарихи лингвистика, түркология.

Кіріспе. Абай ілімі – қанша уақыт өтсе де өзінің өзектілігін жоймайтын, керісінше, әрқашанда әр түрлі қырынан зерттеуді қажет ететін ұлтымыздың рухани құндылығы, мәңгілік мұрасы. Шын асыл уақыт өткен сайын жарқырай түседі дегендей, «тіл ұстартып, өнер шашуды мақсат еткен» ұлы ақынның «алыстан сермеп, жүректен тербеп» жеткізген

дана ойлары мен көркем сөз қолданыстары арқылы қазақ жазба әдебиетін, қазақ өнерін, қазақ мәдениетін дамытуға қосқан еңбегін зерттеп-зерделеу – бүгіннің де, болашақтың да мәңгілік мәселесі болса керек.

Ә.Бөкейханов: «Өлеңдерінен көрініп тұрғандай Абай асқан поэтикалық қуаттың иесі, қазақ халқының мақтанышы болды. Абай сияқты халықтың рухани творчествосын осыншама жоғары көтерген қазақ ақыны әлі кездескен жоқ.» [1, 130] деп ақынның қазақ әдебиетіндегі орнын атап көрсетсе, ал тіл білімінің атасы А.Байтұрсынов «Сөз жазатын адам әрі жазушы, әрі сыншы боларға керек. Сөздің шырайлы, ажарлы болуына ойдың шеберлігі керек: Ұнамды, орынды, дәмді болуына сыншылық керек; мағыналы, манызды болуына білім керек. Абайда осы үшеуі де болған. Бұлардың үстіне Абай көсем, үлгі шығарып, өнеге жайғыш болған. Абайда өлең сөздің неше түрлі үлгісі, өрнегі табылады. Абай өлең жақсы болуға керек шарттардың бәрін білген. Сондықтан өлеңі қай тарапынан да болса толық.» [2, 219] деп ақынның басқалардан өзгешелігін, ой даралығын, сөз шеберлігін терең талдайды. Ойлары бір-бірімен астасып жатқан осы алаш қайраткерлерінің мақалаларынан бастау алған абайтану ілімі әр кезеңге байланысты толығып, жаңарып, жалғасын таба берері сөзсіз.

Осы орайда ақын шығармаларын лингвистикалық тұрғыдан талдап-танытуда ғалым-академик Рәбиға Сыздықтың «Абай шығармаларының тілі (лексикасы мен грамматикасы)», «Абай өлеңдерінің синтаксистік құрылысы», «Абайдың сөз өрнегі» атты ғылыми еңбектері арқылы көп еңбек сіңіріп, өте қомақты үлес қосқанын ерекше атап өткен дұрыс.

Ғалымның «Абай шығармаларының тілі (лексикасы мен грамматикасы)» атты зерттеуінің алғысөзінде: «Абайдың тілі — кең тақырып. Бұл тақырыпқа бір емес, әлденеше кітап арналуға тиіс. Өйткені жеке жазушының, оның ішінде қазіргі қазақ тілі сияқты үлкен мемлекеттік ұлттық жазба әдеби тілдің негізін салушы Абай тәрізді қаламгердің тілін бірнеше аспектіден зерттеп танып-білу қажет болады.» [3, 3] деген пайымды пікірі ақын шығармаларының әлі де көптеген лингвистикалық зерттеу жұмыстарының өзегі боларын көрсетсе керек.

Академик Рәбиға Сыздық: «Абайдың поэтикалық әлемін сөз еткенде тіл маманы ретінде назар аударатын қырлары әлі де аз емес» [4, 19] деп айтқандай Абай сөзін синтаксистік сарапқа салып қарасақ, көптеген қызықты құбылысқа куә боламыз. Егер синтаксистің өзі сан саланы қамтитынын ескерсек, онда Абай тілі кестесінің, өлең өрнегінің, сөз сиқырының әлі толық ашыла қоймаған қат-қабат құпиясына қаныға түсеріміз айдан анық. Осы кезге дейін ақынның «сөз сарасы» негізінен лексикалық, грамматикалық, авторлық-стильдік тұрғыдан едәуір зерделеніп, арнайы монографиялар жарық көргенімен, етістік категориясы, оның ішінде, әсіресе, көмекші етістіктер туралы арнайы зерттеу жағы кемшін екені байқалады. Сондықтан да мақалада ақын шығармаларындағы «е» көмекші етістігінің қолданылу өрісі туралы сөз болады.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Қазақтың бас ақыны Абай Құнанбаев шығармашылығы мен оның қазақ әдеби тілін дамытудағы орнына байланысты көптеген көлемді мақалалар, зерттеулер жазылып, ғылыми еңбектер жарық көрді. Ғалым-зерттеушілер еңбектерінде ақынның жеке тұлғасы, қазақ әдебиетін дамытуға қосқан үлесі, ақынның өлеңдері, аудармалары, қара сөздері көптеген ғылым саласының зерттеу нысанына айналып, әр қырынан талданып, терең зерттелді.

Алаш қайраткерлері Ә.Бөкейханов пен А.Байтұрсыновтан бастау алған абайтану ілімі Абайдай алып ақынды таныта білген М.Әуезовтің ақынның өмірі мен еңбектері туралы жан-жақты әрі терең жазылған құнды ғылыми зерттеулерімен толығып түсті. «Дәл сол кездің өзінде де ақын халық шығармасында айтылмаған тың сөзді айтады. Дүниені өзінің жаңаша тануына орай жаңаша сезім, жаңа ой айтқанда Абай тіл сөздігі (лұғаты да), өлең көріктеу өрнегі де басқаша, өзінше шығады. Қазақтың елдігімен, тарихымен, бұрынғы қазынасымен жалғаса отырып, соны өсіріп, өрістетіп, Абай айтқан жаңалық әлденешеу. Бірақ, бар тарауындағы бір ерекшелік: соның бәрін жаңа дәуірге бастайын деген ағартушы ақын өзінен бұрынғы ақынның бәрінен басқаша айтуында.» [5,38] дей келіп, ақынның қайдан, нені алса да «үнемі өз елегінен өткізіп, өз өнерімен мықтап қорытып, өзінің

қайран жүрегінен шыққан бұйым-табысы етіп ала білетін» ақындық ерекшелігін, өзгелерге ұқсамайтын сөз қолданысы, ой даралығы ерекше екенін атап өтеді.

Қ.Жұмалиев «Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері және Абай поэзиясының тілі» атты ғылыми зерттеуінде: «Бұл тәрізді бір дәуірдің алдыңғы қатардағы идеяларының жиынтығы, әрі күресшісі болу; бір халықтың ғасырлар бойы сүтпен еніп, сүйекке сіңген әдебиетінде төңкеріс жасау осылармен байланысты, қазақтың әдеби тілін өзіне шейінгі әдебиеттің тілінің дәрежесінен әлде қайда жоғарылатып, мәдениетті елдердің поэзиясының тілдерінің қатарына жеткізуі бәрі қосыла келіп Абайды қазақтың ұлы классик ақыны етті.» [6, 356] деген пайымды пікірін білдіреді.

«Абайдан кейінгі қазақ әдебиеті Абайдың үлгісінде өсіп, өркендеді. Сондықтан Абайдың тілін зерттеу тек кешегі тарихты білу ғана емес, бүгінгі әдебиетімізді білу үшін де негізгі мәселенің бірі.» [6, 356] деп қорытындылаған ғалым пікірін қолдаймыз.

Мақаланы жазу барысында ақын шығармашылығына байланысты жарияланған зерттеуші-ғалымдардың ғылыми еңбектеріндегі пікірлері мен тұжырымдары басшылыққа алынды. Мақалада Абай туындыларындағы «е» көмекші етістігінің қолданылу ерекшеліктеріне байланысты әдебиеттану және лингвистикалық тұрғыдан кешенді талдаулар жасау барысында ғалымдардың тұжырымдарына сүйене отырып, өз пікірімізді бердік.

Мақалада «е» көмекші етістігінің ақын шығармаларында қолданылу ерекшеліктері әдебиеттану, лингвистика тоғысында жалпы және жеке стильдік қолданысы тұрғысынан қарастырылады. Ақынның тілдік ерекшеліктерін нақты, дәлелді беру үшін ақын шығармалары, қазақ әдебиеттануы, мәтінтану лингвистикасы, түркология мен фольклористикаға байланысты ғылыми деректер пайдаланылды.

Мақаланы жазу барысында да ақынның өзіндік сөз қолданысының ерекшеліктерді айқындауда дәстүрлі сипаттама, тарихи салыстыру, жинақтау, мәтіндік талдау әдістері қолданылды.

Талқылау мен бақылау. «Абай тілін зерттеу - бүгінде қазақ филологиясы ғылымының ауқымды саласы болып қалыптасып отырған абайтанудың өз алдына маңызы зор бір тармағы. Абай тілін танып-таныту саласы өзінің зерттеу нысаналары мен әдістерін, сондай-ақ жеке және жалпы мәселелерін біршама анықтап, бір алуан еңбектер ұсынғанымен, әлі де арнайы жүргізілетін зерттеулердің қажеттігі даусыз. Солардың бірі - ұлы суреткердің сөз өрнегін тіл білімі тұрғысынан тану, яғни ғылымның «лингвистикалық стилистика» деп аталатын саласы бойынша талдау деп білеміз.» [4, 5] деген ғалым пікірі осы талқыланып отырған тақырыптың өзектілігін көрсетеді.

Абай шығармаларында «е» көмекші етістігі жиі қолданылатын етістіктер қатарынан саналады. Зерттеушілердің есептеуінше, туынды етістік түріндегі *едім, ем, едің, ең, еді, ед, едік, ек, емей* тәрізді түрлі тұлғада кездесетін осы көмекші етістік 233 рет қолданылады екен [7, 170]. Атап айтқанда: 1) «Арман деген ащы сол, // Сүйекке тиді, қарт *едім*» [8, 269]; 2) «Тұла бойың ұят, ар *едің*, // Ескеріп істеп, ойлаған. // Тәуекелге нар *едің*, // Талаппен терең бойлаған» [8, 267]; 3) «Қаймақ *еді* көңілімде, Бізге қаспақ болды жем» [8, 169]; 4) «Ол тілге *едік* оңтайлы – Қаріпсіз біліп сондайды. Біліп-ақ, ұғып қоюшы ек, Енді ішіме қонбайды» [8, 241] дейтін өлең жолдары кездеседі. Осы төрт мысалда келтірілген *едім, едің, еді, едік* дейтін көмекші етістіктерге морфологиялық талдау жасайтын болсақ, көптеген қызықты жәйттерге куә боламыз. Мәселен, бірінші мысалдағы «қарт *едім*» деген сөз тіркесі арқылы ондағы субъектінің әрі объектінің қарт адам екенін, ал айтушының бірінші жақта («мен») және өткен шақта сөйлеп тұрғанын білеміз. Мұндағы «мен» көзге көрінбей тұрса да, аталған ақпараттың барлығын *едім* көмекші етістігі білдіріп тұр.

Екінші мысалдағы «ар *едің*», «нар *едің*» деген сөз тіркестерінен субъектілердің екінші жақта тұрған кісі («сен») екенін, объектілердің «ар» мен «нар» екенін және іс-қимылдың (оқиганың) өткен шақта баяндалып тұрғанын біле аламыз. Бұл арада екінші жақтағы «сен» тұлғасы көзге көрінбесе де, аталған жақ, шақ категорияларының қызметін «*едің*» көмекші етістігі атқарып тұр.

Үшінші мысалдағы «қаймақ *еді*» деген сөз тіркесі құрамындағы «еді» сөзінің де атқаратын қызметі ерекше. Жоғарыда аталған 9 көмекші етістіктің ішінде өткен шақтың үшінші жақ тұлғасындағы **еді** формасының ең жиі, атап айтқанда, 119 рет қолданылатыны анықталған [7, 170]. Алайда, ғылыми еңбектерде осы көмекші етістік арнайы зерттеу объектісі ретінде емес, көбінесе, «жол-жөнекей» ғана аталып өтеді. Мәселен, Абай шығармаларындағы **-ар** жұрнақты тұлғаның *еді* көмекші етістігімен тіркесе қолданылып, ауыспалы шақты білдіретіні атап көрсетілген, сондай-ақ, «**-са** жұрнақты шартты рай тұлғасының *керек* деген модальдық сөзбен» тіркесіне байланысты бұл конструкция туралы «ешбір оқулық, курстарда не жеке зерттеулерде ешқандай мағлұмат» берілмейтіні әлдеқашан мойындалған («Егер жақсы көрсем, қылықтарын қостасам *керек еді*»)[3, 256].

Төртінші мысалда «*едік* оңтайлы» деген инверсиялы сөз тіркесі кездеседі. Мұнда да бір ғана «*едік*» көмекші етістігі арқылы субъектілердің бірінші жақ көпше тұлғада («біз») тұрғанын және іс-әрекеттің (қалыптың) өткен шақта болғанын көреміз.

Абай өз шығармаларында жоғарыда мысалға келтірілген «*е*» көмекші етістігінің төрт тұлғасының ықшамдалған дублет нұсқаларын да (*ем, ең, ед, ек*) жиі әрі ұтымды қолданған. Атап айтқанда:

1) хакім еңбектерінде «**ем**» көмекші етістігі 30 рет кездеседі екен. Мысалы, «Әзім әңгімесі» поэмасында: «Химия ғылымын білуші *ем*, үйретер *ем*, // Мысты алтын жасаушы *ем*, алдамаймын» [9, 32] дейді шығарма кейіпкері. Мұнда субъектінің де, объектінің де қасиет-сипаттары немесе іс-әрекеті біресе өткен шақты, біресе келер шақты білдіріп тұрса да, субъектінің де, объектінің де, айтушының да бір-ақ адам екенін, яғни бірінші жақта («мен») тұрғанын «*ем*» көмекші етістігі білдіреді;

2) «**ең**» көмекші етістігі 19 рет кездеседі. «Татьянаның жауабында»: «Тәңірі қосқан жар едің сен, // Жар ете алмай кетіп *ең*. // Ол кезімде бала едім мен, // Аямасқа бекіп *ең*» [8, 168] деп келетін сөздер бар. Мұндағы өлеңнің екі кейіпкерінің біреуі – Татьяна екенін әрі оның айтушы («мен») екенін және екіншісі – Онегин екенін әрі оның тыңдаушы («сен») екенін де нақтылап анықтап тұрған – «*ең*» көмекші етістігі;

3) ақын шығармаларында «**ед**», «**ек**», сондай-ақ, «**емей**» көмекші етістіктері бір-екі реттен ғана қолданылыпты. Мысалы, «Әлифби» өлеңінде: «Мим – мейріңнен қалмас *ед* бар апатым» [8, 27], «Әзім әңгімесі» поэмасында: «Ақсақал, іс қыласыз ойланбастан, // Жаннан қорқып қашпаушы *ек* қара тастан» [9, 38] деп келетін сөздер бар. Осында мысалға келтірілген әрбір көмекші етістік өзінің негізгі (көмекші) қызметінен басқа да бірнеше жанама, функционалдық-грамматикалық, коммуникативтік-ситуациялық, стильдік-экспрессивтік, эмоциялық-экзистенциалдық шырай-реңктерді аша түсуге септігін тигізіп тұр.

Абай «Аш қарын жұбана ма майлы ас жемей?» өлеңінде: «Ет пен қымыз сықылды ас жоқ дейді, // Ол немене жоқтықтың әсері *емей*? [8, 258] дейді. Әрине, ақынның сирек қолданған кейбір сөздерін оған дейін де, онан кейін де әркім өзінше пайдаланған. Мәселен, Абай «*емей*» көмекші етістігін баршылық (*ет пен қымыз сықылды*) пен жоқшылықты (*ас жоқ*) әсірелей салыстыру үшін қолданса, Бұқар жырау мұны «Алыстан қызыл көрінсе, Манат *емей* немене? Көтеріліп ұшқан соң, Қанат *емей* немене?» [10, 14] деп көркемдік тәсіл (эпифора) ретінде өз кәдесіне жаратады.

Абай шығармаларында «*е*» көмекші етістігінің көнерген өткен шақ есімше формасындағы «**екен**» сөзі 13 тұлғада 243 рет кездеседі екен, көп тұлғаның ішінде ең жиі қолданылғаны да – осы «**екен**» формасы (205 рет). Мысалы: 1) «Құр айғай бақырған // Құлаққа ән бе *екен*? // Өнерсіз шатылған // Кісіге сән бе *екен*?» [8, 319]. Осы арада қарапайым ғана, қалыпты мәндегі «**екен**» сөзін ақын «*бе*» сұраулық шылауымен тіркестіре отырып, аса әсерлі стильдік-экспрессивтік ерекше сөз өрнегін сала білген. Егер «*бе екен*» деген сөз өрнегінің орнына ақын үзілді-кесілді «*емес*» дей салса, онда ол Абай болмас еді;

2) Абай шығармаларында көмекші етістік тіркестер негізінен есім мен етістіктен құралып, қимыл-қозғалысты, іс-әрекетті білдірсе, кейде морфологиялық та, синтаксистік те, функционалдық-грамматикалық та тұлғалануы тұрғысынан сан алуан категориялық,

мәндік-мағыналық тіркестер тобын құрап, сөз табиғатының мағыналық-семиотикалық қабаттарының жалпыдан – жалқыға, абстрактылықтан – заттануға немесе керісінше алмасуы қызметін атқарады. Мысалы, «екенін» көмекші етістігі (8 рет қолданылған): «Өлсе өлер табиғат, адам өлмес» өлеңінде: «Кім жүрер тіршілікке көңіл бермей, // Бақи қоймас фәнидің мінін көрмей. // Міні қайда екенін біле алмайсың, // Терең ойдың телміріп соңына ермей.» [8, 263] деп келеді де, «екен» қимыл етістігінің заттанып тұрғанын (нені біле алмайсың?) білдіреді. Мұндай мысалдарды түрлі тұлғада көптеп келтіруге болады:

3) **екенсің** (6 рет): «Масғұт»: «Ей, жігіт, не қылсаң да ер екенсің, // Көргейсің ерлігіңнің берекесін. // Себеп боп мені ажалдан сен айырдың, // Маған қылған қарызыңды Алла өтесін» [9, 17]. Мұнда да «екенсің» көмекші етістігінің есім сөзбен тіркесуі арқылы Абайдың сөз өрнегі қазіргі қазақ тіліндегідей етістік пен есімдердің бірнеше негізгі категорияларының (райлар мен шырайлар, шақтар мен жақтар, т.б.) қызметін қатар атқарып тұр;

4) **екендігіне** (4 рет): «Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққандығы туралы»: «Қазақты өздеріне ағайын тұтады дейді, һәм бір тұқымдас екендігіне көрген кісі таласпайды.» [9, 135]. Бұл арада «е» көмекші етістігінің түрленіп, күрделі есім тұлғасына айналғанын көреміз, сол арқылы оның бастапқы етістік қызметінің де өзгергені анық. Атап айтқанда, «екен» көмекші етістігі грамматикалық тәсілдермен түрлене отырып, «тұқымдас» деген сөзбен тіркесу арқылы мүлдем жаңа мағынадағы синтаксистік құрылым түзіп отыр, яғни бұл арада «екен» көмекші етістігі өзінің бастапқы (етістік-баяндауыштық) қызметін жаңа (сын есім – пысықтауыш - анықтауыштық) синтаксистік-функционалдық өріске шығарған;

5) **екені** (4 рет): «Жаманбаланың баласы өлгенде»: «Белгілі сөз: «өлді, өлді», // Белгісіз оның мекені. // Не халатқа әурілді, // Қайда қандай екені.» [8, 339]. Егер осы өлеңнің соңғы үш жолын инверсия құбылысынан арылтып, қарапайым жай сөйлемдерге айналдырып, түсіндірер болсақ, онда оның мазмұн-мағынасы былай болып шығар еді: «Оның не жағдайға ұшырағаны, мекені қайда, қандай екені белгісіз». Мұнда да алдыңғы мысалдағыдай, «екен» көмекші етістігін морфологиялық жағынан ғана талдап-түсіндіру жеткіліксіз, оны синтаксистік-функционалдық, тіпті, авторлық-стильдік тұрғыдан қарастырғанда ғана мән-мағынасы толық ашылмақ.

«Е» деген көмекші етістіктің көнерген болымсыз түрі «емес» сөзін ақын өз шығармаларында 6 тұлғада (*емес, емеске, емеспін, емесі, емесін, емеспіз*) 182 рет қолданған екен. Мысалы, әйгілі «Сегіз аяқ» өлеңінде: «Кеш деп қайтар жол емес, Жол азығым мол емес» [8, 128] деп келеді.

Сондай-ақ, «*емеспін*» деген көмекші сөздің көнеленген ықшам түрі «*емен*» деген сөз ақын шығармаларында осындай бір тұлғада ғана 4 рет кездеседі екен. Мысалы, «Масғұт» поэмасында: «Бай *емен*, батыр *емен*, хан *емеспін*, Атақты артық туған жан *емеспін*» [9, 18] делінеді.

Ғалым Р. Сыздықованың пікірінше, дәл осы мысалға келтірілген өлең жолдары ондағы «ықшам тұлғаның дублеттілік қызметте жұмсалғанын... айқын дәлелдейді» екен. Атап айтқанда, ондағы бірыңғай конструкциялардың алдыңғы екеуі ықшам болса, соңғысы толық, әйтсе де, «*емеспін*» дегеннің орнына «*емен*» деп қолданудың өзі себепсіз емес дейтін уәждер келтіре отырып, «бұл – өлең шарттарына, оның ішінде буын өлшеміне орай қолданылған тәсіл» деген тұжырымға тоқтайды [3, 276]. Осы арада зерттеушінің алдыңғы («дублеттілік» туралы) пікірі күмән тудырмаса да, кейінгі («буын өлшемі» туралы) тұжырымымен келісуге дәлелдің жеткіліксіз екенін атап өткен орынды.

Осы орайда айта кететін бір жайт, Абай қолданысындағы жоғарыда мысалға келтірілген көмекші етістіктер әдебиетімізде оған дейін де болды ма, жоқ па, болса, олар қазіргі тілімізде қандай өзгерістерге ұшырады дейтіндей заңды сауалдар туындайтыны айдан анық. Мұндай сауалдардың нақты жауабын біз көне тарихи жазба ескерткіштер тілінен және түркологиялық зерттеулерден табамыз.

Кейінгі бір еңбектерде он алтыншы ғасырдың соңында жазылған (1602 жылы аяқталған) Қадырғали би Қосымұлының «Жамиат-Тауарих» шежіресінде етістіктің негізгі категорияларының (шақ, рай, есімше, көсемше түрлерінің) қыпшақ тілдерінің

нормасымен келетіні дәйектеледі. Нақтырақ айтқанда, шежіреде өткен замандардағы оқиғалар баяндалатындықтан, етістік тұлғалары да көбінесе жедел өткен шақта беріледі. Онда, әсіресе, *ер-*, *е-* көмекші етістіктерінің *ерді*, *еді* тұлғалары өте жиі қолданылғаны нақты мысалдармен атап көрсетілген: *қыз алыб ерді* («қыз алып еді»), *хан алында ерді* («ханға қызмет етті»), *сығыр күтүб йүрүр ерді* («сыйыр бағып жүретін»), *Муса білән Иамғурчы бір анадын туған ерді, пәленшенің оглы бар ерді, қумалары бисиар (немесе көб) ерді*, т.б. [11, 94]. Осы зерттеу еңбегінде ғалым Р. Сыздықова сондай-ақ, *ер-* көмекші етістігіндегі *р* дыбысының түсіп айтылуын қыпшақ тілдеріне тән құбылыс деп те тұжырымдайды [11, 110].

Абайға дейінгі кезеңде ХҮІІ ғасырда жазылған Әбілғазы баһадүр ханның «Шежіре-и түркі» («Түркі шежіресі») еңбегінде *ер-//е-* көмекші етістігі түрлі тұлғада молынан қолданылатыны байқалады. Осы еңбектен келтірілген мысалдарды Абай қолданыстарымен салыстырып көрсек, көптеген ұқсастықтар мен өзгешеліктер ұшырасады.

Мысалы, «Түркі шежіресінде»: «Оң ханның хатұны Бөрте Фужиннің еңечесі *ерді*. – Оң ханның қатыны Бөрте Фужиннің жеңешесі *еді*», «Һеч ерге барған ермес *ерді* төрт жашар ұғлы бар *ерді*. – Еш ерге шыққан емес, төрт жасар ұлы бар *еді*.» десе, Абай: «Қаймақ *еді* көңілімде» деп жазады. Айырмасы «ерді – еді» болса да, мағынасы бірдей.

«Шежіреде»: «Күмішті көп алыб *ердік*. – Күмісті көп алып *едік*.», «Қара хан заманыда ел андағ кәфір болұб *ерділер*. – Қара хан заманында ел сондай кәпір болып *еді*.» десе, Абайда: «Ол тілге *едік* оңтайлы» деп келеді. Мұнда бірінші мысалдағы «*ердік – едік*» көмекші етістіктері қолданысындағы өзгерістер түсінікті болса, екінші мысалдағы «*ерділер – еді*» қолданысында айырмашылық байқалады. Атап айтқанда, «Шежіредегі» үшінші жақта тұрған көмекші етістікке көптік жалғауы жалғанып тұр: «*ерді + лер*». Осы жазба ескерткіштен мұндай мысалдарды көптеп келтіруге болады: «Ұғлындын айрылғандын соң өзі бимар болды Һеч не бимар *еркеніні білмеділер* Мәшһәдден табиб *келтүрділер*. – Ұлынан айрылғаннан соң өзі ауру болды, қандай ауру *екенін білмеді*, Мәшһәдтен дәрігер *алдырды*.», т.б. Көмекші етістіктің бұлайша көптік жалғауымен келуі («*ерді + лер*») Абай шығармаларында да, қазіргі қазақ тілінде де ұшыраспайды.

«Шежіреде»: «*еркен*» сөзі көмекші етістік (баяндауыш) қызметінде ғана емес, есім сөз ретінде түрліше септік тұлғасында басқа да сөйлем мүшелері (анықтауыш, пысықтауыш, толықтауыш) қызметінде де жұмсала береді. Мысалы: «Мұғұлның қайсы үрұқына иақын *еркені* мағлұм ермес. – Моңғолдың қай ұрпағына жақын *екені* мәлім емес.», «Өзүмнің кім *еркенімні* айтдым андын соң таныды. – Өзімнің кім *екенімді* айтқан соң таныды.» Ал, осы аталған көмекші етістіктер («*еркеніні*», «*еркені*», «*еркенімні*») Абай шығармаларында қазіргі қазақ тіліндегідей «Міні қайда *екенін* біле алмайсың», «Қайда қандай *екені*» деп қолданыла береді.

Абай заманынан екі ғасырдан астам уақыт бұрын жазылған тарихи еңбек «Шежіре» тілі қазіргі қазақтарға да түсінікті болғанымен, онда кездесетін «е» көмекші етістігінің белгілі бір грамматикалық тұлғада тұрғанына қарамастан, оны лексикалық семантикалық өрісте, тіпті, авторлық стильдік, күрделі синтаксистік бірлікте қарастыру да оңайға соқпас еді. Мысалы, «Шежіреде»: «*ермес//ермеш//ерміш*» деген бір болымсыз етістіктің көп вариантты көне түрі жиі кездеседі: «Мұғұлның Һеч атасы араб тіліні ештікен *ермес*. – Моңғолдың еш бір атасы араб тілін естіген *емес*.», «Фалан чөлінің ауы көб *ермеш* теб ештідім. – Пәлен деген шөлде аң көп *емес* деп естідім.», «Ол Һәм ештідікім Абдулла өлген *ерміш*. – Ол да естіді, Абдолла өлген *екен*». Жеке-жеке алғанда «*ермес//ермеш//ерміш*» сөздерінің мағынасы біреу-ақ («*емес*») болғанымен, келтірілген мысалдарға қарағанда олардың мағынасы әрқалай *екені* байқалады. Мұны «Шежіренің» жазылған дәуіріндегі өзге жазба ескерткіштер тілімен салыстырғанда Әбілғазы баһадүр ханның авторлық стилі деп те атай алмаймыз. Ал, Абай осы сөзді мейлі қай тұлғада, қаншама рет қолданса да, оның ғасырлар бойғы қалыптасқан мағынасын, яғни «тілдік нормасын» бұзбай қолданады.

Осы «Шежіреде» кездесетін мына мысалдардан: «Мұғұлның лұғатында тәжікні сирақ дер *ерміш*. – Моңғолдың тілінде тәжікті сирақ дер *еді*.», «Өзгесі аңа жауап бермес *ерміш*. – Өзгесі оған жауап бермейтін *еді*.», «Иафасны бағзылар пайғамбар *ерүр* теб тұрұрлар уа

бағзылар *ермес* теб тұрұрлар. – Иафасты кейбіреулер пайғамбар *еді* дейді, кейбіреулер пайғамбар *емес* дейді» [12,101] «*ерміш/ерұр*» көмекші етістіктерінің екеуі екі басқа тұлғада тұрғанына қарамастан, олардың мағынасы біреу-ақ («*еді*») екені, олар өткен шақтың үшінші жағын білдіретіні анық байқалады. Мұндай ала-құлалық Абайға дейінгі дәуірде «е» көмекші етістігінің грамматикалық шақ, рай, жақ категорияларының ара-жігі әлі анық ажыратылып, толық қалыптасып бітпегенін білдірсе керек.

Көрнекті түрколог М. Томанов тарихи грамматика тұрғысынан «е» көмекші етістігін жеке дара, арнайы қарастырмайды, тек күрделі етістіктер құрамында, көбінесе етістіктің райлары мен шақ категорияларына байланысты сөз етеді. Ол Махмуд Қашқаридың сөздігінен: «*барғулұқ ерді* – оның баруы керек еді», «Ол *мұнда турғулұқ ерді* – бұл жерде тұру оның хақы, оның мақсаты осы жерде тұру еді», «барығсақ ерді – барса еді» тәрізді бірқатар мысалдар келтіре отырып, «Орхон-Енисей жазбаларында, «Диван лұғат ат-түрік», «Құдатқу білік», «Хибат-ул хақайық», «Тефсир», «Оғызнамада» көмекші етістік *ерті*, *ерді* түрінде келсе, ХҮ ғасырдан бергі дәуірде бұл тұлғамен *еді* формасы да қатар қолданыла бастаған» [13, 283] дейді.

Ақын шығармаларында кездесетін кейбір көмекші етістіктерді қарастырғанда оларды тек мәгін лингвистикасы немесе әдебиеттану, түркология немесе компоротивистика салалары бойынша әрқайсысын бөлек-бөлек зерделемей, қазіргі заманғы инновациялық технологиялардың әлеуеті мен әдістемелерін пайдалана отырып, кешенді түрде біртұтас, түбірінен қазып концептуалды зерттегенде ғана Абайдың ілімі жарқырай ашылатыны кәміл.

Нәтижелер. Абай ілімінің әуелден айтылып келе жатқан үш қайнар көзінің бастапқы біреуін – қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымын, яғни, халық ауыз әдебиетін үнемі ескере бермейміз. Кеңестік кезеңде ауыз әдебиетіне аса мән бермей, оны жазба әдебиетпен қоса қарастырып, тіпті, әдебиеттану мен тілтану ғылымын (лингвистиканы) да «филология» деген жалпы атаумен алып, қосып ғылым жасаудың салдарынан фольклортанудың дамуы кенжелеп қалған болатын. Қазіргі таңда әдебиеттану, мәдениеттану өз алдына, оларға қоса лингвистика, фольклористика, философия, нейрология, сайентология, теология, түркология және жасампаз зияткерлік (AI) салаларының көмегісіз Абай ілімін көзге елестетудің өзі қиын...

Осы орайда ғалым Ж.Әскербекқызы белгілі фольклортанушы Шәкір Ибраевтың «Қазақтың ғұрыптық фольклоры» деген іргелі зерттеу еңбегіне жазған сын-пікірде рецензент ғалымның «Абай феномені», «Абайдың ақындық бейнесі» зерттеулерін «структуралық-феноменологиялық әдіс тұрғысынан жаңаша зерделеу» ретінде атап көрсете отырып, оның монографиясына «ұлттық шеңберде қалып қоймай, әлемдік фольклортануда да өзіндік орны бар маңызды теориялық тұжырымдар қалыптастырған зерттеу» деп, әділ баға берген [14, 242]. Мұндай пікірлер абайтанудың жоғарыда аталған ғылым салаларымен де тығыз байланысты екенін дәлелдей түседі.

Алайда, өкінішке қарай, кейбір зерттеушілер Абай шығармаларындағы көмекші етістіктердің, әсіресе олардың көнерген формаларының қолданылу өрісін «тарылта түскісі» келетін тәрізді. Мәселен, көрнекті тілтанушы ғалым Ы. Маманов «е» көмекші етістігінің «жедел өткен шақ (*едім, едің, еді*) және өткен шақ есімше (*екен*) формаларымен ғана» түрленетінін, «етістіктің басқа формаларымен» өзгермейтінін айта келіп [15,51], *емен* көмекші етістігі туралы: «Примечание. 1. Разновидность формы, *емес* – *емен* (не), которая имеет первое лицо и встречается в фольклоре (богатырском эпосе)» [15, 177] дейді.

Р.Сыздықова да **-ар/-ер** жұрнақты есімшенің болымсыз түрі (-ма+с/-ме+с) I жақ жекеше түрде жіктелгенде *отырмасын, тұрмасын, емесін* деген толық тұлғалардың орнына *отырман, тұрман, емен* секілді ықшам варианттардың қолданылуы – «қазіргі көптеген түркі тілдерінде жоқ норма. Қазіргі қазақ тілі үшін де өнімсіз тұлға. Бұл тәсіл ауыз әдебиеті нұсқаларында (оның ішінде эпостық полотноларда) молырақ кездеседі» [3, 276] дейді.

Екі ғалымның да осы соңғы айтылған пікірлерімен келісе қою қиын. Бұл мәселе жөнінде көрнекті түрколог ғалым М. Томанов: «Көне ескерткіштер мен қазіргі кейбір түркі тілдерінде (түрік, гагауз) -ды өткен шағының көмекші етістіктермен тіркесу құбылысы да оның өзіндік ерекшелігін көрсетеді: «*йығлады әрди*» (Рабғузи), *қачтылар ерди* (Тэфсир), *көртүм ерти* (Алтын йоруқ), *тәрдим ерди* («Құдатқу білік»). Мұндай қолданыс ХҮ ғасырға дейін актив сипатта болған» [13, 288] деп өзгеше пікір білдіреді.

Қорытынды. Белгілі түрколог ғалым М. Томановтың көне жазба ескерткіштер тілі мен қазіргі кейбір түркі тілдеріне қатысты осы тұжырымы Абай шығармаларында қолданылған көмекші етістіктердің қолданылу аясының кеңдігі әрі өміршеңдігі туралы пікірлерді қуаттай түседі. Мәселен, қазіргі өзбек тілінде де «е» көмекші етістігі *э/ди* [16, 307], *э/кан* [16, 308], *э/ма/с* [16, 310] т.б. тәрізді түрлі тұлғада актив сипатта қолданыла береді.

Сондай-ақ, жоғарыда көрсетілген екі ғалымның *емен* көмекші етістігінің негізінен ауыз әдебиетінде (фольклорда) жиі қолданылатыны туралы, ал, оны «қазіргі қазақ тілі үшін де өнімсіз тұлға» дейтін пікірлері асығыстау, қисынсыз айтылған болар деп білеміз. Осы орайда, Абайдың өзі төрт рет қолданған «*емен*» сөзін («Разы *емен* осындай ат мінбесем» [3, 75], «Масғұт» поэмасында: «Бай *емен*, батыр *емен*, хан емеспін, Атақты артық туған жан емеспін» [4, 18], «Әзім әңгімесі» поэмасында: «Аш *емен*, болмасам да сендей малды» [8, 32] Мұқағали ақынның да: «Қалқам, мен Лермонтов, Пушкин де *емен*, Есенинмін демедім ешкімге мен! Қазақтың қара өлеңі – құдіретім, Онда бір сұмдық сыр бар естілмеген» [17, 22] деп бір қайыратыны бар емес пе еді!? Мұндай мысалдарды қазіргі қазақ ақындарынан да көптеп келтіруге болады.

Егер «е» формантын көмекші етістіктің негіз түбірі ретінде емес, осы күйінде жеке алып қарайтын болсақ, онда ол Абайдың «Әзім әңгімесі» поэмасының мына бір тұсында көңіл-күй одағайы ретінде қолданылады: «Сәлемін алды шал да, амандасты, // Қасына жуық келіп жақындасты. // – Жат жердің адамы едім, е, шырағым, // Не харекет қыласың? – деп сұрасты» [7, 170]. Өкінішке қарай, хакім шығармаларының үш томдық академиялық соңғы басылымында осы мысалдағы «е, шырағым,» деген сөздер «ей, шырағым,» деп түзетіліп, жаңсақтыққа жол берілген [9, 31]. Бұл арада «е, шырағым» мен «ей, шырағым» деген қолданыстардың арасында реңктік-экспрессивтік қана емес, лингвистикалық тұрғыдан да, әдеби-стильдік рәуіште де зор айырмашылықтар бар екенін байқамау мүмкін емес.

Зерттеуші Р.Сыздық ақын өлеңдеріндегі етістік тұлғаларының ұйқасқа қатысуын зерттей келе: «ұйқастырылатын сөздердің сипаты (қай сөз табы екендігі) мен тұлғасының қандай екендігінің үлкен мәні бар, оның үстіне ұйқасқа шығарылған сөздердің өлең құрылысына тікелей әсері бар. [4, 53]» екенін айтады. Бұл ғалым өзі айтқандай: «Грамматиканың поэзиядағы үлесі (И.Д.Благойша айтсақ, “поэзияның грамматикасы”) деген қызық тақырып зерттелер болса, поэтика саласы қарастыратын мәселелер көбейіп» [4, 12] қана қоймай, олардың шешімін табуға да септігін тигізер еді. Сондықтан да сөз өрнегін «қиыннан қиыстырып», тілдік тұлғаларды өзіне тән стильдік ерекшелікпен шебер құбылтып қолдана білген ақын шығармалары әлі де көптеген зерттеу нысаны болары сөзсіз.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында: «Әлемдік мәдениетте Абайды қаншалықты жоғары дәрежеде таныта алсақ, ұлтымыздың да мерейін соншалықты асқақтата түсеміз. Бүгінгі жаһандану дәуірінде, ақпараттық технологиялар заманында Абай сөзі баршаға ой салуға тиіс. Өйткені ақынның мұрасы – бүкіл адамзат баласының рухани азығы. » [18] деп атап көрсетіп, Абайды, оның шығармашылығын тек өз елімізде ғана емес әлем жұртшылығына таныстыру, таныту, насихаттау жұмыстарын жүргізу керек дегенді айтты. Осы тұрғыдан алғанда Scopus базасындағы шетел ғылыми басылымдарында Абай шығармашылығына қатысты жарияланған мақалаларды іздестірген едік.

«Transformation of Literary Translations of the Literary Classics by Abai Kunanbayev» [19] мақаласының авторлары **Абай Құнанбайұлының** орыс әдебиетінің классикалық

шығармаларын қазақ тіліне аударуда екі мәдениетті байланыстырушы маңызды тұлға екеніне тоқталып, сонымен қатар орыс әдеби классикаларын қазақтың ұлттық мәдени ортасына бейімдеп, өзгертіп берудегі шығармашылық ерекшеліктерін зерттеген.

Келесі «AI in Literary Translation: ChatGPT-4 vs. Professional Human Translation of Abai's Poem 'Spring'» [20] мақаласының зерттеушілері Абайдың «Жазғытұры» өлеңін GhatGPT-4 жасаған аударма мен кәсіби аудармашы **Дориан Роттенбергтің** аудармасын салыстыра отырып, тілдік дәлдік, поэтикалық стильдің сақталуы, мағынаның берілуі, мәдени сәйкестік сияқты әр түрлі қырлары т.б. бойынша олардың мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін атап көрсетеді.

Зерттеушілер «The Impact of Linguistic Identity on the Perception of Abai's Poetry» [21] мақаласында тілдік сәйкестіктің (linguistic identity) Абай поэзиясын қабылдауға қалай әсер ететінін қарастырады. Авторлар қазақ тілді және орыс тілді аудиторияның Абай шығармаларын түсінуі мен эмоционалдық қабылдауындағы айырмашылықтарды анықтауға тырысқан. Ал отандық басылымда жарияланған «Абайдың ағылшын тіліндегі аудармаларын салыстыра оқытудың теориялық негіздері» [22] мақаласының авторлары қазақ тілі мен қазақ әдебиетіне деген шетелдік студенттердің қызығушылығын арттыру және ақын шығармашылығымен таныстыру үшін сабақ үдерісінде ұлы ақын Абайдың ағылшын тіліндегі аудармаларын түпнұсқа мәтінмен салыстыра оқытудың берері көп деген ойды айтады. Scopus базасындағы шетел ғылыми басылымдарынан соңғы 2-3 жыл көлемінде Абай шығармашылығына қатысты жарияланған 20 шақты мақалалардың ішінде ақынның өлеңдері, қара сөздері, аудармалары, сөз шеберлігі, ойшылдығына байланысты әдеби талдаулар болса да, лингвистикалық зерттеулер аз кездеседі. Жарияланымдардың көпшілігі дерлік шетелдік емес, өз еліміздің ғалым-зерттеушілерінің жұмыстары болды.

«Абайды тану – адамның өзін-өзі тануы. Адамның өзін-өзі тануы және үнемі дамып отыруы, ғылымға, білімге басымдық беруі – кемелдіктің көрінісі. Интеллектуалды ұлт дегеніміз де – осы. Осыған орай, Абай сөзі ұрпақтың бағыт алатын темірқазығына айналуы қажет» [18] деген президент сөзі зерттеуші-ғалымдарға да ой салып, үлкен міндет жүктейді. Сондықтан да абайтану саласындағы зерттеу жұмыстары әрқашан да өзектілігін жоймай, жалғасын табары сөзсіз.

Әдебиеттер

1. Бөкейханов Ә. Абай (Ибраһим). Мақала. Абайтану. Таңдамалы еңбектер. I том. Әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 210 б.
2. Байтұрсынов А. Қазақтың бас ақыны. Мақала. Ақ жол. – Алматы: Жалын, 1991. – 464 б.
3. Сыздықова Р. Абай шығармаларының тілі. Лексикасы мен грамматикасы: Көптомдық шығармалар жинағы. Бірінші том. – Алматы: Ел-шежіре, 2014. – 384 б.
4. Сыздық Р. Абайдың сөз өрнегі. – Алматы: Арыс, 2004. – 208 б. URL: <https://kazneb.kz/kk/bookView/view?brId=1106157&simple=true#> (Қаралған күні: 10.06.2026)
5. Өуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. Зерттеулер, мақалалар. 18-том. – Алматы: Жазушы, 1985. – 448 б.
6. Жұмалиев Қ. Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері және Абай поэзиясының тілі. – Алматы: 1960. – 364 б.
7. Абай тілі сөздігі. – Алматы: Өнер, 2011. – 616 б.
8. Абай. Шығармаларының академиялық толық жинағы. Бірінші том. Өлеңдер мен аудармалар. – Алматы: Жазушы, 2020. – 640 б.
9. Абай. Шығармаларының академиялық толық жинағы. Екінші том. Поэмалар, қара сөздер мен хаттар, музыкалық шығармалар. – Алматы: Жазушы, 2020. – 528 б.
10. Бұқар жырау Қалқаманұлы. Шығармалары. – Алматы: Мұраттас, 1992. – 96 б.
11. Сыздықова Р. Қадырғали би Қосымұлы және оның жылнамалар жинағы. Көптомдық шығармалар жинағы. Бесінші том. – Алматы: Ел-шежіре, 2014. – 344 б.
12. Мамырбекова Г., Сейтбекова А. Әбілғазы баһадүр ханның «Түркі шежіресінің» тезаурус сөздігі. – Алматы: Фирма Орнак, 2013. – 480 б.

13. Томанов М. Тіл тарихы туралы зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 2002. – 616 б.
14. Ж.Ә. Аймұхамбет. Шәкір Ибраев зерттеуіндегі ғұрыптық фольклор. Сын-пікір // *Turkic Studies Journal*. – №3(7). – 2025. – Б. 242-252. URL: <https://tsj.enu.kz/index.php/new/issue/view/27/28>. (Қаралған күні: 17.06.2026)
15. Маманов Ы. Қазақ тіл білімінің мәселелері. Вопросы казахского языкознания. – Алматы: Арыс, 2007 – 488 б.
16. Ғуломов А., Тихонов А.Н., Қунғуров Р. Узбек тили морфем луғати. – Тошкент: Уқитувчи, 1977. – 464 б.
17. Мақатаев М. Үш бақытым. Өлеңдер, поэмалар. – Алматы: Атамұра, 2023. – 192 б.
18. Тоқаев Қ. «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» мақаласы. URL: https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-abai-zhane-hhi-gasyrdagy-kazakstan-atty-makalasy. (Қаралған күні: 10.06.2026)
19. Daurenbekova L.N., Imanberdiyeva S.K., Baitanassova K.M., Akniyet O., Alimbayev A.E. Transformation of literary translations of the literary classics by Abai Kunanbayev // *New Voices in Translation Studies*. – 2024. Vol. 29. – P. 66-87. DOI: <https://doi.org/10.14456/nvts.2024.13>
20. Manapbayeva Z., Ayazbekova K., Kazezova A., Pirmanova K. AI in Literary Translation: ChatGPT- 4 vs. Professional Human Translation of Abai's Poem 'Spring'. // *Procedia Computer Science*. – 2024. Vol 251. – P. 526-531. DOI: 10.1016/j.procs.2024.11.143
21. Baimyrza A., Serikbayeva A., Pirmanova K., Pirmanova A., Myrzakhanova G. The Impact of Linguistic Identity on the Perception of Abai's Poetry // *Forum for Linguistic Studies*. Vol 6. – ш P: 239-246. 2024. DOI: 10.30564/fls.v6i5.6879
22. Болатбекова Ж.Б., Жұмақаева Б.Д. Абайдың ағылшын тіліндегі аудармаларын салыстыра оқытудың теориялық негіздері // *Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы*. – 2023. – №2. – Б. 259-269. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-2.19>

Т.ТУЯКБАЙ

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Р.ТУЯКБАЕВА

С.ТОЙБЕКОВА

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

ЭВОЛЮЦИЯ ВСПОМОГАТЕЛЬНОГО ГЛАГОЛА «Е» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБАЯ

Аннотация. Изучение творческого наследия Абая, признанного великим мыслителем и поэтом человечества, всегда остается актуальным. В статье впервые в сравнительном аспекте рассматривается область применения вспомогательного глагола «е» в языковом орнаменте произведений Абая. В казахском языке слова, обозначающие движение, действие и процесс, традиционно подразделяются на основные и вспомогательные глаголы. Однако в лингвистической литературе они обычно рассматриваются как единая категория сложных глаголов, выполняющих преимущественно функцию сказуемого. Кроме того, их семантическая роль зачастую ограничивается выражением грамматических категорий времени, наклонения и лица. Однако прагматические особенности языка Абая свидетельствуют о том, что деятельность вспомогательного глагола «е» не ограничивается традиционными грамматическими понятиями, сфера его употребления значительно расширяется и приобретает новые функциональные возможности. Если учесть, что поэт использовал только один вспомогательный глагол «е» более тысячи раз почти в тридцати различных формах, становится очевидным наличие богатого материала для обоснования выдвигаемых в статье выводов конкретными языковыми фактами. Полученные данные демонстрируют высокий функциональный потенциал данной языковой единицы, а также ее многоаспектную роль в организации смысла и формировании текстовой структуры произведений Абая.

В статье ставится цель раскрыть эволюцию вспомогательного глагола «е» с позиций комплексного компаративизма, рассматривая его в контексте абаевского антропологизма и во взаимосвязи с несколькими фундаментальными междисциплинарными научными

направлениями. Для достижения этой цели сопоставляются индивидуально-авторские (идиостилистические) и общие характеристики вспомогательного глагола «е», что позволяет выявить особенности его функционирования и развития. В качестве объекта анализа были выбраны отдельные поэтические тексты Абая, которые рассматриваются в сравнении с произведениями различных исторических периодов. В ходе исследования анализируются особенности словоупотребления поэта в структуре текста, а также уточняются и раскрываются смысловые значения понятий, представленных в содержании стихотворений.

В статье руководствовались выводами тюркологов, ученых-лингвистов. Известно, что изучение использования фигур речи в поэзии поэта открывает путь к анализу и выводам, основанным на определении его оригинальности и выразительности.

Ключевые слова: Абай, антропологизм, литературоведение, компаративистика, вспомогательный глагол, лингвистика текста, историческая лингвистика, тюркология.

T.TUYAKBAI

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

R.TUYAKBAYEVA

S. TOIBEKOVA

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

THE EVOLUTION OF THE AUXILIARY VERB “E” IN THE WORKS OF ABAI

Annotation. The study of the creative heritage of Abai, recognized as a great thinker and poet of mankind, always remains relevant. For the first time in the comparative aspect, the article examines the scope of the auxiliary verb “e” in the linguistic pattern of Abai’s works. In the Kazakh language, words denoting movement, action and process are traditionally divided into main and auxiliary verbs. However, in the linguistic literature, they are usually considered as a single category of complex verbs that primarily perform the function of a predicate. In addition, their semantic role is often limited to expressing grammatical categories of tense, mood, and face. However, the pragmatic features of the Abai language indicate that the activity of the auxiliary verb “e” is not limited to traditional grammatical concepts, the scope of its use is significantly expanding and acquiring new functionality. If we consider that the poet used only one auxiliary verb “e” more than a thousand times in almost thirty different forms, it becomes obvious that there is a wealth of material to substantiate the conclusions put forward in the article with specific linguistic facts. The data obtained demonstrate the high functional potential of this linguistic unit, as well as its multidimensional role in the organization of meaning and the formation of the textual structure of Abai’s works.

The article aims to reveal the evolution of the auxiliary verb “e” from the perspective of complex comparativism, considering it in the context of Abai anthropologism and in connection with several fundamental interdisciplinary scientific directions. To achieve this goal, the author’s individual (idiostylistic) and general characteristics of the auxiliary verb “e” are compared, which makes it possible to identify the features of its functioning and development. Individual poetic texts of Abai were chosen as the object of analysis, which are considered in comparison with the works of various historical periods. In the course of the research, the features of the poet’s word usage in the structure of the text are analyzed, as well as the semantic meanings of the concepts presented in the content of the poems are clarified and revealed.

The article was guided by the conclusions of Turkologists and linguists. It is known that studying the use of figures of speech in the poet’s poetry opens the way to analysis and conclusions based on determining his originality and expressiveness.

Keywords: Abai, anthropologism, literary criticism, comparative studies, auxiliary verb, text linguistics, historical linguistics, turkology.

References

1. Bökeihanov Ä. Abai (İbrahim). Maqala. Abaitanu. Tañdamaly eñbekter. I tom. Äl-Farabi at. Qazaq ülttyq universiteti. – Almaty: Qazaq universiteti, 2015. – 210 b.
2. Baitürsynov A. Qazaқтың bas aqyny. Maqala. Aq jol. – Almaty: Jalyn, 1991. – 464 b.
3. Syzdyqova R. Abai шығармаларының тілі. Leksikasy men gramatikasy: Köptomdyq шығармалар жинағы. Бірінші том. – Almaty: El-şejire, 2014. – 384 b.
4. Syzdyq R. Abaidyñ söz örneгі. – Almaty: Arys, 2004. – 208 b. URL: <https://kazneb.kz/kk/bookView/view?brId=1106157&simple=true#> (Qaralğan küni:10.06.2026)
5. Äuezov M. Jiyrma tomdyq шығармалар жинағы. Zertteuler, maqalalar. 18-tom.– Almaty: Jazuşy, 1985. – 448 b.
6. Jūmaliev Q. Qazaq әдебиеті тарихының мәселелері және Abai poeziyasynyñ тілі. – Almaty: 1960. – 364 b.
7. Abai тілі сөздігі. – Almaty: Öner, 2011. – 616 b.
8. Abai. Шығармаларының академиялық толық жинағы. Бірінші том. Öleñder men audarmalar. – Almaty: Jazuşy, 2020. – 640 b.
9. Abai. Шығармаларының академиялық толық жинағы. Екінші том. Poemalar, qara sözder men hattar, muzykalyq шығармалар. – Almaty: Jazuşy, 2020. – 528 b.
10. Būqar jyrau Qalqamanūly. Шығармалары. – Almaty: Mūrattas, 1992. – 96 b.
11. Syzdyqova R. Qadyrǵali bi Qosymūly және onyñ jylnamalar жинағы. Köptomdyq шығармалар жинағы. Бесінші том. – Almaty: El-şejire, 2014.– 344 b.
12. Mamyrbekova G., Seitbekova A. Äbilǵazy bahadūr hannyñ «Türk şejiresiniñ» tezaurus sözdiǵı. – Almaty: Firma Ornak, 2013. – 480 b.
13. Tomanov M. Tıl tarıhy turaly zertteuler. – Almaty: Čylym, 2002.–616 b.
14. J.Ä. Aimūhambet. Şäkır İbraev zertteundeǵı ğūryptyq fölklor. Syn-pıkır // Turkic Studies Journal. – №3(7). – 2025. – B. 242-252. URL: <https://tsj.enu.kz/index.php/new/issue/view/27/28>. (Qaralğan küni:17.06.2026)
15. Mamanov Y. Qazaq tıl bilimniñ мәселелері. Voprosy kazahskogo iazykoznanıa. – Almaty: Arys, 2007 – 488 b.
16. Čulomov A., Tihonov A.N., Qunǵurov R. Uzbek tili morfem luǵati. – Toşkent: Uqıtuvchi, 1977. – 464 b.
17. Maqataev M. Üş baqytym. Öleñder, poemalar. – Almaty: Atamūra, 2023.–192 b.
18. Toqaeв Q. «Abai және HHI ǵasyrdaǵy Qazaqstan» maqalasy. URL: https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-abai-zhane-hhi-gasyrdagy-kazakstan-atty-makalasy. (Qaralğan küni:10.06.2026)
19. Daurenbekova L.N., Imanberdiyeva S.K., Baitanassova K.M., Akniyet O., Alimbayev A.E. Transformation of literary translations of the literary classics by Abai Kunanbayev // New Voices in Translation Studies. – 2024. Vol. 29. – P. 66-87. DOI: <https://doi.org/10.14456/nvts.2024.13>
20. Manapbayeva Z., Ayazbekova K., Karezova A., Pirmanova K. AI in Literary Translation: ChatGPT- 4 vs. Professional Human Translation of Abai’s Poem ‘Spring’. // Procedia Computer Science. – 2024. Vol 251. – P. 526-531. DOI: 10.1016/j.procs.2024.11.143
21. Baimyrza A., Serikbayeva A., Pirmanova K., Pirmanova A., Myrzakhanova G. The Impact of Linguistic Identity on the Perception of Abai’s Poetry // Forum for Linguistic Studies. Vol 6. – § P: 239-246. 2024. DOI: 10.30564/fls.v6i5.6879
22. Bolatbekova J.B., Jūmaqaeva B.D. Abaidyñ aǵylşyn tılndeǵı audarmalaryn salystyra oqytudyñ teorialyq negizderi // Eurazia gumanitarlyq institutynyñ habarşysy. – 2023. – №2. – B. 259-269. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-2.19>

Авторлар туралы мәлімет:

Тұяқбай Төрегелді – саяси ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жанындағы Абай ҒЗИ жетекші ғалым-профессоры м.а. Алматы, Қазақстан.

Туякбай Торегелди – кандидат политических наук, и.о. профессора ведущий научный сотрудник НИИ Абай при КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Tuyakbai Toregeldi – candidate of Political Sciences, Leading Researcher-acting Professor of the Abay Research Institute of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Тұяқбаева Рабиға – филология ғылымдарының кандидаты, доцент м.а., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің доцент м.а., Астана, Қазақстан.

Туякбаева Рабига – кандидат филологических наук, и.о. доцента Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Tuyakbayeva Rabiga – candidate of Philological Sciences, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Тойбекова Салтанат – Л.Н.Гумилеватындағы Еуразия ұлттық университетінің аға оқытушысы, Астана, Қазақстан.

Тойбекова Салтанат – старший преподаватель Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Toibekova Saltanat – senior lecturer L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.